

”Back to the USSR”

En förklaring av Rysslands energipolitik

Abstract

Ryssland är en av världens största olje- och gasproducenter. Detta tillsammans med landets bristande demokrati utgör ett hett debattämne i dagens energikonsumerande samhälle. I uppsatsen analyseras den ryska energipolitiken ur ett nationellt såväl som internationellt perspektiv. Den politiska och ekonomiska dimensionen utreds men uppsatsen går också djupare in på olika gruppers identiteter och hur deras intressen styr politikens utformning. Resultatet pekar mot att den syn som det ryska folket och ledarna har på sig själv spelar en stor roll. Minnet av den svunna stormaktseran ligger tungt på ryssarnas axlar och gör att de legitimerar Putins maktfullkomliga, realistiska agerande. Det innebär också att det är skillnad på politiken mot länderna i före detta Sovjetunionen och resten av världen. Om Rysslands ekonomiska uppsving ska fortsätta krävs mer samarbete med utlandet och att de ryska normerna förskjuts i västliberal riktning.

Nyckelord: Ryssland, energipolitik, identitet, norm, realism, olja, gas

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
2	Metodologi	2
2.1	Syfte och teori	2
2.2	Metod	3
2.3	Källkritik	3
3	”Setting the Scene”	4
3.1	Aktörerna	7
3.2	Ryssland	8
3.3	Sammanfattning	11
4	Det politiska perspektivet	12
4.1	Silovikikapitalism och oligarker	13
4.2	Konsekvenser för ekonomin	14
4.3	Tillbaka på den internationella scenen	14
4.4	Sammanfattning	15
5	Samarbete och normer	16
5.1	Sammanfattning	18
6	Teoretisk analys	19
6.1	Sammanfattning	23
7	Resultat	24
8	Referenser	25
	Bilaga 1 Ryska oligarker	28

1 Inledning

De senaste veckornas händelser i Estland illustrerar på ett utmärkt sätt varför det är aktuellt och intressant att på djupet förstå Rysslands energipolitik. Statykonflikten är bara en i raden av händelser under senare år där Rysslands energiresurser spelat en väsentlig roll. Varje gång är det som att Väst blir överraskat av Rysslands agerande. Det är som att Väst aldrig riktigt förstår ryssarnas sätt att tänka. Professorn i slaviska språk vid Stockholms universitet, Per-Arne Bodin, studerar i "Ryssland och Europa" uppkomsten och utvecklingen av rysk identitet. Bodin utgår i mycket ifrån en teori om det ryska duala tänkandets betydelse för den ryska kulturens dynamik utvecklad av Lotman och Uspenskij. Det finns enligt dem en grundläggande skillnad mellan västeuropeiskt och ryskt tänkande, en ryss tänker helst tvådelat: i svart eller vitt, bra eller dåligt, medan Västeuropa uppvisar ett tredelat tänkande där det även är accepterat att hitta en neutral mellanväg. Detta har gjort att när Västeuropa dynamiskt kunnat ta till sig nya idéer utan att kategorisera dem i ont eller gott har Ryssland först behövt göra klart för sig om idén är god eller ond. När idén väl accepterats har den däremot införts fullt ut. (Bodin 2006:124-5) Bodin bygger på teorin med egna tankar om religionens betydelse. I Ryssland är den största högtiden påsken. Den ortodoxa kyrkan firar Kristi seger över döden med minst samma intensitet som protestanter firar jul. Man kan tala om två olika kristna kulturtyper. Den ena tar fasta på födelse och växande, den andra betonar död och uppståndelse. (2006:126-8) Fram träder en (schablonmässig) bild av ett Ryssland som efter lång betänketid agerar häftigt och plötsligt. Mycket av "rysskräcken" kanske just ligger i att vi inte riktigt tänker på samma sätt och därför inte kan förutspå deras nästa steg. Ryssarna agerar från noll till ett utan förvarning. Åtminstone utåt sett.

2 Metodologi

2.1 Syfte och teori

Syftet är att göra en fallstudie av Rysslands energipolitik. Vi har som mål att förstå dels de mekanismer och strukturer som ligger bakom den politik som förs och dels de centrala aktörernas betydelse för politiken. Studien utgår i empiridelen ifrån de tre olika dimensioner som föreslagits t.ex. av Belyi (2003:352) i hans studie av den europeiska energipolitiken: den ekonomiska, den politiska och den normativt samarbetsinriktade.

I den ekonomiska dimensionen i kapitel 3 beskrivs de ekonomiskt relaterade förutsättningarna för energipolitiken. Framförallt behandlas olje- och gassektorn och hur dess ekonomiska struktur begränsar eller styr det politiska agerandet. Både den internationella och nationella aspekten utvärderas i kapitlet.

Energipolitiken analyseras ofta från ett västeuropeiskt eller amerikanskt perspektiv och behandlar därför i första hand hot och risker förbundna med användandet av olika energislag. I kapitel 4 fokuserar vi istället främst på det offensiva användandet av energipolitiken. Hur styr Ryssland med hjälp av sina energitillgångar och vilka positioner vill man uppnå? Ett land kan uppnå starka positioner i det internationella nätverket inte bara genom militär styrka utan också t.ex. genom en stark finansiell ställning, hög produktivitet och ett högt kunnande (Strange 1980:91). Energipolitiken berör i Rysslands fall alla dessa områden. Kapitlet utreder energins roll i landets inrikes- och utrikespolitik, samt dess konsekvenser för den ekonomiska utvecklingen.

I kapitel 5 studeras Rysslands inställning till internationellt samarbete och deras vilja att anpassa sig till internationella normer. Vi utvärderar detta ur tre perspektiv: distributionskanaler, ekonomiska aspekter och normativt samarbete, dvs. avtal, konventioner etc. Syftet är att försöka kartlägga i vilken utsträckning den ökande interdependensen på energiområdet mellan stater och regioner påverkar Rysslands energipolitik.

I den teoretiska analysdelen försöker vi hitta djupare liggande förklaringar till de olika mönster och händelser vi funnit i den första, empiriska, delen. Empirin visar att energipolitiken inte på ett tillfredsställande sätt kan analyseras utifrån en enskild teori. Vi försöker i analysen därför kombinera olika teorier från internationella relationer, demokratiseringsforskningen, samt från politisk ekonomi och skapa en förklaringsmodell. Denna del av uppsatsen handlar om att identifiera de olika aktörernas verkliga intressen och hur dessa styrs. Vi

problematiserar identitetsbegreppet och analyserar hur dess förändring återspeglas i politiken.

2.2 Metod

Vi har en till stora delar realistisk ontologi och menar att det finns en verklighet som kan beskrivas någorlunda objektivt. Vi drar, som socialkonstruktivisterna, en diffus skiljelinje mellan en materiell, ontologiskt realistisk verklighet och en social, ontologiskt relativistisk verklighet, som är socialt konstruerad (Lundquist 1993:67, Eriksson 2006:89) Alla typer av händelser kommer vi att beskriva på ett så objektivt sätt som möjligt. Vårt mål är att förhålla oss neutrala, men vi är medvetna om att detta inte fullt ut kommer att lyckas utan att t.ex. vår liberaldemokratiska bakgrund och tro på samarbete och den goda människan kommer att ge utslag. (1993:79)

Metoden är uteslutande kvalitativ textanalys av sekundärmaterial (Esaiasson m.fl. 2005:233-52). Uppsatsen kommer att baseras på sekundärmaterial främst i form av artiklar från databaserna Elin och J-stor. Målet är att få fram alla väsentliga aspekter utifrån det valda syftet och de gjorda avgränsningarna. Materialet kommer därför att väljas strategiskt kritiskt med syfte att hitta de uppsatser som har annorlunda infallsvinklar och ställer frågorna på sin spets (2005:244, Lundquist 1993:104-5).

2.3 Källkritik

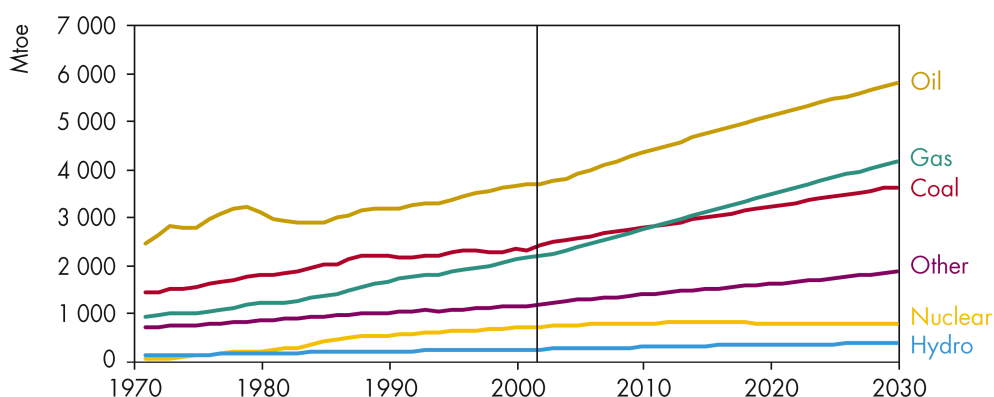
Den statistik som ligger till grund för analyser av olje- och gastillgångar i uppsatsen kommer huvudsakligen från International Energy Agency (IEA). IEA har i stor utsträckning använt material från United States Geological Survey (USGS 2000). IEA använder USGS's medelvärden för sina analyser.(IEA 2005:64) Hade vi istället t.ex. kontinuerligt utgått från USGS lägre värden hade slutsatserna kunnat se annorlunda ut. IEA är också en intresseorganisation för främst OECD-länder vilket troligen påverkar deras återgivning av fakta.

Eftersom vi i stor utsträckning använt sekundärt källmaterial som ofta är subjektivt vinklat, är det troligt att vi inte sett igenom alla skikt av subjektivitet i artiklarna. Vi har dock medvetet sorterat bort ett antal artiklar som vi ansett alltför propagandistiska.

Politiska uttalanden är ofta, kanske speciellt i Rysslands fall, mer retorik och propaganda än en reflektion av aktörens verkliga åsikter. Vi har därför valt att avgränsa empirin till att enbart baseras på genomförda handlingar och befintliga strukturer.

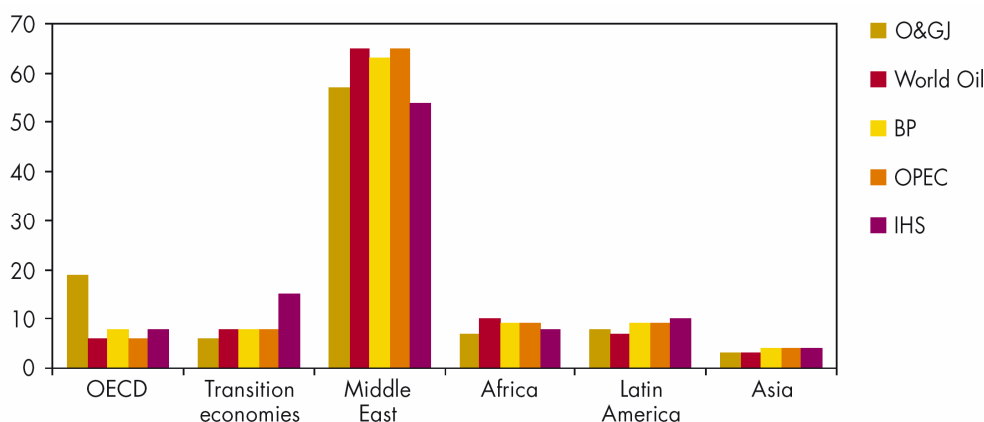
3 ”Setting the Scene”

Behovet av energi har stadigt växt under hela den moderna tidsåldern. Sedan 1971 har världens sammanlagda behov närmast fördubblats. Utan förändrad politik på energi- och miljöområdet kommer behovet åter att dubblas fram till 2030. Även med kraftfulla politiska åtgärder mot t.ex. CO₂-utsläpp, kommer behovet av fossila energislag kraftigt att öka. (IEA 2005:23)

Figur 1. Världens energikonsumtion per energislag 1971-2004 i Mtoe (1 TWh=0,086 Mtoe). Projektionen framåt i tiden följer ett scenario utan förändrad politik på energi- och miljöområdet. Övrigt inkluderar geotermisk energi, solenergi, vindenergi etc. (IEA 2005:23)

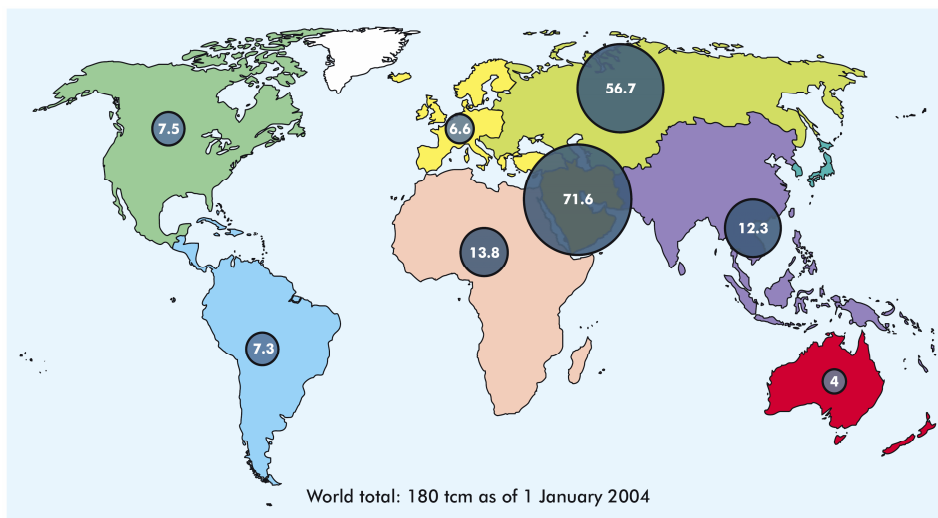
Olja, gas och kol är och kommer att vara de viktigaste källorna för världens energiförsörjning även de närmaste åren. Av dessa tre energislag är kol den mest miljöförstörande och den som i störst utsträckning används till produktion av elektricitet. Kolbrytning sker ofta i närheten av användandet och ingår därför inte på samma sätt som olja och gas i den internationella energihandeln och konkurrensen (IEA 2006:24-25).

Figur 2. Världens visade reserver av olja producerad med konventionell teknik. Geografisk fördelning enligt olika bedömmare. (%) (IEA 2005:30)

De största oljereserverna och de största oljeanvändarna är däremot betydligt mer geografiskt skiljda åt. De länder i Mellanöstern som ingår i OPEC stod 2004 för 25 procent av världens samlade produktion av olja och kommer enligt IEA's uppskattning att stå för 43 procent år 2030.(IEA 2005:30)

För naturgasen är den geografiska obalansen mellan resurserna och marknaden nästan lika stor. Före detta sovjetunionen (FSU) har ca 1/3 av de bevisade reserverna. Gasen förväntas framöver ta marknadsandelar från övriga energislag (se Figur 1). Detta beror till en del på dess relativt till kol och olja lägre CO₂-utsläpp (IEA 2005:93).

Figur 3. Naturgasens bevisade reserver och fördelningen av dessa i biljoner m³ (IEA 2005:29).

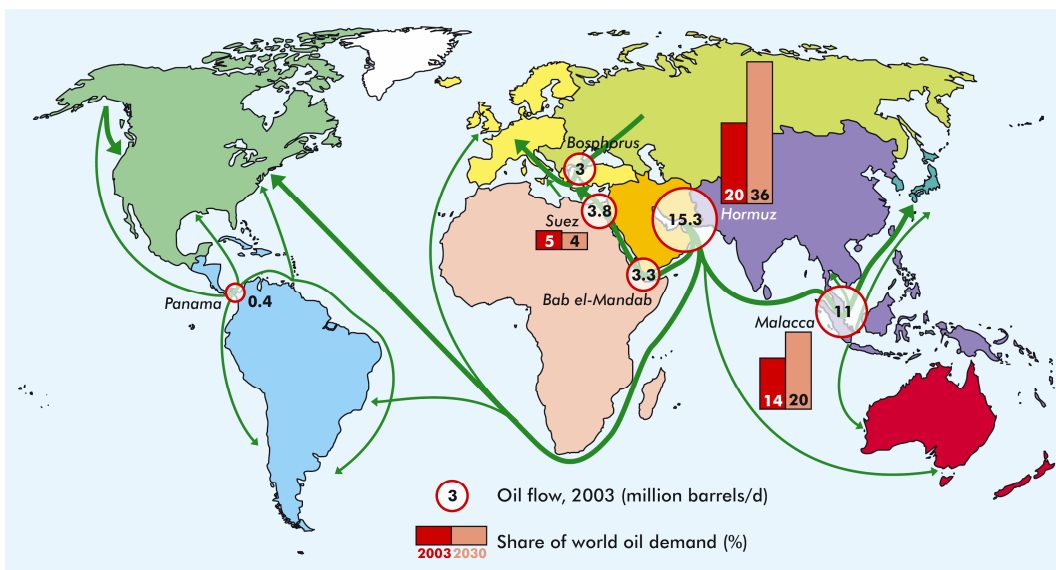
Totalt har hittills producerats ca 1500 miljarder fat oljeekvivalent (boe) av konventionell olja och gas, vilket är ungefär samma mängd som kommer att behövas de närmaste 25 åren. Det finns idag ca 2200 miljarder boe i visade reserver.(IEA 2005:14+42) Ny teknologi som ökar utvinningsgraden eller gör det möjligt att utvinna olja från nya områden kan framöver påverka bilden.

Det går idag inte att få ut all olja från en källa utan utvinningsgraden ligger beroende på omständigheter mellan 1/3 och 2/3. Den genomsnittliga utvinningsgraden är idag ca. 35 procent. Norge, som är den ledande kraften på detta område, når ett genomsnitt på över 45 procent och har som långsiktigt mål att nå 50 procent. En generell ökning av utvinningsgraden till 45 procent är ingen omöjlighet och skulle innebära ett tillskott till världens samlade reserver motsvarande ett Saudiarabien.(IEA 2005:51) För gas är utvinningsgraden normalt över 70 procent och det största teknikutvecklingsarbetet för detta energislag läggs därför istället på transporterna.(2005:42)

Vid sidan om konventionell olja och gas finns det ett antal icke-konventionella metoder att utvinna fossila bränslen. Oljesand är ett alternativ som redan står för en stor del av oljeproduktionen, framförallt i Nordamerika. Canada är det land där tekniken kommit längst. Om oljesanden räknas in som en form av oljereserv har Canada världens näst största oljereserv efter Saudiarabien. Stora fyndigheter finns också i Venezuela och Ryssland. Totalt uppskattas det gå att producera ca 2000

miljarder boe ur världens samlade oljesandfyndigheter.(IEA 2005:32+75) Den stora nackdelen med oljesanden är dess stora miljöpåverkan. Detta gör sig gällande både i form av stora dagbrott, större energianvändning vid utvinningen och större CO₂-utsläpp vid användandet. Vid konventionell olje- och gasframställning används i genomsnitt sex procent av energiinnehållet vid framställningen. För oljesand är den siffran 20-25 procent. (IEA 2005:78)

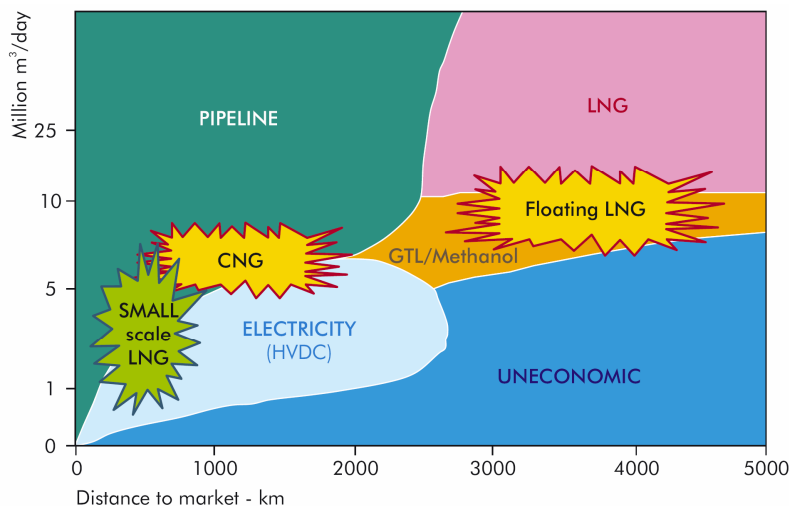
Ett annat lovande alternativ som kan komma att förändra resursstrukturen i världen är metanhydrat. Stora förekomster har visats i sjöbottensediment och i den arktiska permafrosten. De fyndigheter som identifierats är jämt fördelade mellan världens länder och uppskattas till mellan 3 000-30 000 000 miljarder boe. Hydraterna kan alltså komma att ha stor påverkan på balansen för kolväteproduktionen. Tekniken är dock under utveckling och industriell produktion ses som möjlig tidigast 2020. (IEA 2005:90-1)

Figur 4. Oljeflödena och de trängsta sektorerna.(IEA 2005:32)

Det finns ett antal trånga sektorer för transporten av oljan. Bosporen är en av de viktigaste med ofta förekommande långa förseningar och ökad risk för terrorattacker och miljöförstöring som följd. Med ett allt större behov av olja i Asien kommer de trånga sektorerna att bli ännu trängre. En lösning kan vara korta pipelines för att komma förbi de värsta sektorerna. Den projekterade pipeline Ryssland-Bulgarien-Grekland är ett exempel på detta.(IEA 2005:101)

Naturgasen har inte transporterats lika länge som oljan. Den är skrymmande och svårare att distribuera med större risk för läckage, explosion och brand, vilket gör att det krävs dyrare lösningar. När den ska transporteras över havet måste den göras om till flytande form (LNG), vilket kräver tunga investeringar i motsvarande anläggningar.(IEA 2005:31+93)

Figur 5. Olika transportteknologier för gas och deras tillämpning beroende på källans storlek och distansen som gasen ska transporteras (IEA 2005:101).

Många fält som ligger för långt ifrån användarna eller havet blir oekonomiska att använda. Trots stora teknologiska framsteg under senare år är gas-pipelines och LNG-projekt extremt kapitalintensiva. Till exempel har Shell investerat 10 miljarder USD i ett LNG-projekt på ryska Sakhalin (norr om Japan) och det nyligen avslutade pipeline-projektet, "Russian-Turkey Blue Stream", krävde investeringar på 3 miljarder USD. (IEA 2005:95)

3.1 Aktörerna

En nyckel för att förstå dynamiken i kolvätemarknaden är att inse hur stora investeringar som krävs vid produktion och distribution av fossila bränslen. Kapitalkostnaden är en stor del av den totala kostnaden för produkterna. Även om de varierar kraftigt är 60 procent ett typiskt värde. Marginalkostnaden, när investeringen väl är gjord, är normalt låg. Från ca 1 USD/fat i Saudiarabien upp till ca 10 USD/fat i svårtillgängliga arktiska offshore-anläggningar. Avbetalningen på investeringen läggs ofta upp på 10 år eller mer, varför de flesta investerarna fortfarande planerar projekten för ett oljepris runt 20 USD/fat.(IEA 2005:32) Dagspriset den 15 maj 2007 är 63 USD/fat.

Det finns, förenklat, tre olika typer av aktörer på kolväte-marknaden: statliga företag, privata multinationella företag och privata mindre företag. De statliga företagen, som ofta har monopol, arbetar normalt främst inom sitt eget land och med ett långsiktigt, investeringsnålt, perspektiv. Några exempel är Saudi-Aramaco, PDVSA (Venezuela) och PEMEX (Mexico). En trend för vissa av dessa företag är att de har börjat engagera sig i projekt utanför sina hemländer som t.ex. Statoil i Norge och Petronas på Malaysia. Målet kan vara att fördela investeringsriskerna eller säkra försörjningen långsiktigt som i fallen med Kinas CNPC och Sinopec och ONGC i Indien. Denna typ av företag står för 90 procent av de visade reserverna av olja och gas och 70 procent av produktionen.(IEA

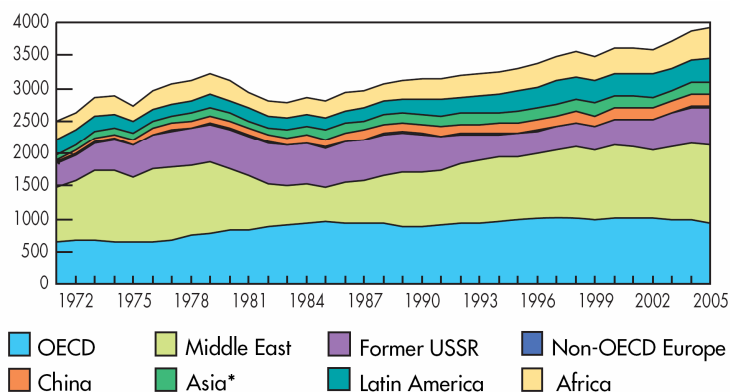
2005:32) En nyckel till att få upp kolväteproduktionen på den nivå som krävs framöver kan vara att koppla samman ägarna av de största resurserna (OPEC) med ägarna av de främsta teknologierna (OECD). (IEA 2005:61)

De globala privata jättarna är t.ex. ExxonMobil, Shell, BP och Total. Dessa har god tillgång till kapital, den bästa tekniken och är beredda att ta stora risker både av ekonomisk och politisk karaktär. De kräver vinster motsvarande riskerna. (IEA:2005:31)

De oberoende mindre privata företagen arbetar främst i mindre skala, ofta specialiserade på ett visst geografiskt område eller en nischteknologi. De är betydligt mer känsliga för oljeprisets variation jämfört med de två andra aktörstyperna.(IEA:2005:32)

3.2 Ryssland

Ryssland har ca 70 miljarder fat eller sju procent av världens visade oljereserver och ungefär lika mycket i upptäckta men ovisade tillgångar. Därutöver finns troligen över 100 miljarder fat ännu oupptäckt olja i dåligt undersökta områden i östra Sibirien och norra och östra kustområdena.

Figur 6. Råoljaproduktionen i världen i miljoner ton. (IEA 2006:12)

Oljeproduktionen toppade under 1980-talet för att sedan snabbt avta under början av 1990-talet.(IEA 2005:46) Detta berodde till stor del på felaktiga utvinningsmetoder i slutet av 80-talet (för högt vattentryck) i jakten på högt satta planmål. Detta skapar en låg utvinningsgrad och verkar förstörande på täkterna. (Goldman 1999:75) Under sovjettiden subventionerades energi kraftigt som ett sätt att generellt stimulera produktion. Detta har lett till ett mycket slösaktigt användande av energi i hela före detta Sovjetunionen. Uppvärmningssystem är feldimensionerade, bostäder utan isolering, den industriella teknikinivån är låg.(1999:74) Från och med 1997 har det skett en imponerande återhämtning i oljeproduktionen som främst beror på användandet av know-how från Väst (IEA 2006:46). Det finns både privata och statliga oljeproducenter medan pipeline-nätet är ett statligt monopol, Transneft (EIA 1). Det är framförallt de privatiserade sektorerna som har stått för moderniseringen av oljeproduktionen. Det finns en

stor kvarvarande förbättringspotential i att använda teknologi utvecklad i andra delar av världen men Ryssland har också speciella förutsättningar för delar av tillgångarna, med stora avstånd och avlägset belägna oljetäkter.(IEA 2005:47)

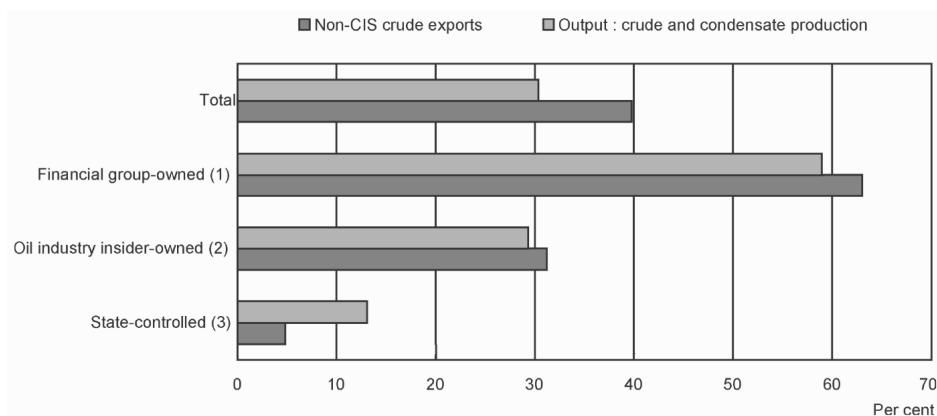
FSU har ca 1/3 av världens totala visade gastillgångar. Ryssland har dessutom stor potential för icke-konventionell gas som t.ex. metanhydrat. Ryssland är och kommer troligen att förbli den primära källan för att möta det ökande behovet av gas i Europa. Det finns också starka intressen och behov från Kinesisk och Indisk sida att öka försörjningen från Ryssland och FSU-länder som Kasakhstan och Turkmenistan. I Ryssland är gassektorn starkt dominerad av statligt kontrollerade Gazprom, som i princip har monopolställning. Gazprom står för ca 85 procent av all rysk gasproduktion och 20 procent av världens totala gasproduktion. De äger alla längre pipelinesystem. Dessutom har de ensamrätt på export av gas (Gazprom 2, wiki 1) Det finns också ett fåtal mindre privata producenter som t.ex. Novatek och vissa former av partnerskap har utvecklats med de globala jättarna t.ex. med Shell i Sakhalin II-projektet. För närvarande kommer en stor del av gasproduktionen från ett fåtal gigantiska men föråldrade fält: Medvezhye, Urengoy, Yamburg vilka kommer att kräva stora nyinvesteringar de närmaste åren. Till skillnad från oljesektorn har Gazprom inte börjat använda teknik från Väst i större omfattning.(IEA 2005:47) Detta är en av förklaringarna till att exporten av gas faktiskt minskat i volym mellan 2000 och 2004 (Ahrend 2006:18). En annan förklaring är att Gazprom är skyldiga enligt lag att i första hand försörja den ryska hemmamarknaden och det till ett pris på 15-20 procent av marknadspriset. Oberoende bolag får sätta vilket pris de vill men eftersom de oftast behöver använda Gazproms pipeline-nät för att nå exportmarknaderna, är tillgången till nätet avgörande för deras framtid.(EIA 2)

Förutom Sakhalin-projekten förs diskussioner med olika Väst-partners för att utveckla det enorma Shtokman-fältet i Barents hav. Utvecklandet av detta fält antas komma att kräva investeringar i storleksklassen 20 miljarder USD och teknologi från Väst. Användande av modern teknologi kan troligen också kraftigt höja utvinningsgraden och produktionen i befintliga fält. Gazprom satsar själva relativt stora summor på F&U men ännu har lite av detta blivit synligt i verkliga produktivitetshöjningar.(IEA 2005:47)

Den ryska energisektorn har enorm betydelse för Rysslands ekonomiska utveckling i sin helhet. Olje- och gasindustrin står för drygt hälften av den totala exporten och ca 20 procent av BNP.(Ahrend 2006:3+6) Enligt USAs Energy Information Agency var siffran för exporten så hög som 64 procent 2005 (EIA 1). Ser vi närmare på BNP-tillväxten bidrar oljan och gasen i direkta termer med ca 1/3. Oljan stod 2000-2003 ensam för ca 25 procent av tillväxten. Till detta kommer de indirekta verkningarna t.ex. i form av ökat behov av olika former av tjänster.(Ahrend 2006:5) Bryter vi ner tillväxtens ursprung ytterligare visar det sig att de privatkontrollerade oljeföretagen mellan 2000 och 2004 stod för en stor majoritet av tillväxten under perioden.

Privatkontrollerade olje-företag stod alltså för nästan ¼ av Rysslands BNP-tillväxt 2000 till 2004 (Ahrend 2006:16). En ytterligare indikation på monolets bristande förmåga att skapa effektivitet kan ses på utvecklingen av lönerna. I motsats till de flesta övriga sektorer har lönerna i gassektorn mätt i USD ökat

kraftigt mellan 1997 och 2004. Lönerna ökade under perioden mer än 170 procent medan ingen annan sektor, olja inkluderat, ökade mer än 20 procent. Perioden inkluderar den kraftiga deprecieringen av rubeln 1998. (Ahrend 2006:12)

Figur 7. Oljeföretagens tillväxt 2001-2003 (Ahrend 2006:17)

(1) Sibneft, TNK, Yukos (2) LUKoil, Surgutneftegaz (3) Bashneft, Rosneft, Tatneft

Nästa alla länder i östra Europa har ryska pipelines dragna genom sig och är beroende av dess gas och olja, dels genom distributionsavgifter och dels genom ett direkt försörjningsbehov. EU's beroende av rysk olja har vuxit från 9 procent av den totala försörjningen 1995 till 25 procent 2005 (EIA 2). För gasen är Rysslands marknadsandel än större. Många länder försörjs till 100 procent av rysk gas, se tabell 1. Detta ger naturligtvis Ryssland en hel del makt i utrikespolitiska förhandlingar, vilket de också till och från använder sig av.

Major Recipients of Russian Natural Gas Exports, 2005			
Rank	Country	Imports (bcf/year)	Pct of Domestic NG Consumption
1	Germany	1,291	43%
2	Italy	824	30%
3	Turkey	630	65%
4	France	406	26%
5	Hungary	294	62%
6	Czech Republic	252	84%
7	Austria	246	70%
8	Poland	226	47%
9	Slovakia	226	108%
10	Finland	148	105%
11	Romania	140	23%
12	Fmr Yugoslavia	134	57%
13	Bulgaria	101	89%
14	Greece	85	96%
15	Switzerland	13	12%
Sales to Baltic & CIS States, 2005*			
	Ukraine	2,113	79%
	Belarus	710	100%
	Baltic States	205	100%
	Azerbaijan	120	36%
	Georgia	46	100%

*Includes some re-exports of Central Asian gas.
Source: EIA, BP (2006), CIS and E. European Energy Databook, 2006.

Tabell 1. Mottagare av rysk gas i miljarder kubikfot/år (bcf/year)
1 bcf = 28,3 miljoner kubikmeter/år (EIA 1)

3.3 Sammanfattning

Det finns ett stort behov av Rysslands olja och gas som inte ser ut att minska utan tvärtom kraftigt öka de närmaste 25 åren. Ryssland har en stor andel av jordens samlade tillgångar på fossila bränslen. Störst andel har de av naturgasen som också är det mest miljövänliga av de kommersiellt tillgängliga fossila bränslena. Trots ett ökande behov har Ryssland under de senaste 25 åren tappat stora marknadsandelar både för olja och för gas. Detta beror främst på föråldrad teknik med låg utvinningsgrad och fortsatt låga nyinvesteringar. Framförallt gäller detta de statligt ägda delarna av energiindustrin (Ahrend 2006:2). Stora delar av de ryska tillgångarna ligger i tekniskt svårtillgängliga områden. Det avgörande för Rysslands marknadsposition framöver är därför att investeringarna i förbättrad teknologi ökar, både för att starta nya fält och för att förbättra utvinningsgraden i de existerande. En ökning av den låga investeringsgraden från nuvarande ca 18 procent (2001-2004) av BNP till 30 procent skulle enligt en bedömare öka tillväxttakten i ekonomin med 1,7 procentenheter. (Ahrend 2006:2+7) Det finns positiva signaler, de ryska privata företagen har alltmer börjat investera tillbaka vinsterna i bolagen, (Ahrend 2006:15) men denna process måste stärkas och alltmer även inkludera utländska investerare om Ryssland ska behålla eller stärka sin maktposition på den internationella energimarknaden. Eftersom energimarknadens tillväxt utgör en mycket stor del av Rysslands totala tillväxt är utvecklingen av energipolitiken också avgörande för Rysslands totala ekonomiska situation och internationella ekonomiska position.

4 Det politiska perspektivet

På hösten 2005 blev den förre styrelseordföranden för Yukos Oil, oligarken Mikhail Khodorkovsky, dömd till ett längre fängelsestraff för skattebrott. Många såg detta som ett försök av staten att ta kontrollen över energisektorn som Putin hade förklarat som viktig för Rysslands framtid. Yukos som var Rysslands största och mest framgångsrika oljeföretag skapades under landets privatiseringsprogram under -90-talets början och mitt. I början av 2003 kritiserade Khodorkovsky offentligt den ryska staten. Han uttalade sig om att han ansåg det vara fel att staten skulle äga och kontrollera alla pipelines i landet. Khodorkovsky arresterades för skattebrott, och dömdes till fängelse och böter på 28 miljarder dollar. Huruvida han verkligen var skyldig denna enorma summa kan diskuteras men olika former av skattefusk är vanligt förekommande i Ryssland, till stor del på grund av oklara regler. Genom att frysa alla tillgångar hade Khodorkovsky inte heller någon möjlighet att ta lån eller sälja av företaget för att betala skulden. Efter att styrelseordföranden hade dömts för brott såldes stora delar av företagens tillgångar på auktion till det statsägda bensinföretaget Rosneft. En intressant fråga som tas upp av Reynolds och Kolodziejs är om det är det höga priset på olja som har fått staten att ta kontrollen över Yukos Oil. Om priset på olja är högt kan staten ta över företag och fortfarande tjäna pengar även om själva omvandlingen är kostsam. Om oljepriserna istället varit låga skulle staten fortsatt varit nöjd med att beskatta företagen.(Reynolds&Kolodziej 2006:946) Yukos är inte det enda fallet, det har funnits många fall av godtyckliga statliga aktioner mot privata företag. Främst är det skattemyndigheterna som aggressivt kräver in skatter mot privata företag, även retoriskt. Skattemyndigheterna har öppnat flera år gamla skattefall och straffar de skattebetalande företagen för beteenden som varit accepterade av staten sedan 90-talet.(Ahrend 2006:18) Problemet är att detta gör nästan alla större företag i landet mål för anklagelser, inte tvunget för medvetet skattefusk utan för att skattelagarna är komplicerade och motsägelsefulla (Reynolds&Kolodziej 2006:946-7). Det finns även ett mönster där staten använder icke-ekonomiska påtryckningsmöjligheter. Shell blev under 2006 genom olika miljökrav pressat till att ge Gazprom 50 procent ägande i Sakhalin II-projektet.(Sävborg 2007:30) Det privatägda TNK är pressat i sitt pipelineprojekt till Kina (EIA 2). Detta har skapat en stor osäkerhet omkring Rysslands rättsstatliga agerande. Ett företag som har försökt att ta sig ur denna fälla är LUKoil vars VD Leonid Fedun säger att företaget ska sluta med att utnyttja alla former av skattelättnader, även de lagliga (Aris 2004).

4.1 Silovikikapitalism och oligarker

Den ökade statliga inblandningen i ekonomin har lett till vad Marshall Goldman, och andra kallar silovikikapitalism. Detta innefattar olika sätt som staten har inflytande över ekonomin genom att till exempel kontrollera majoriteten av ett företag. Siloviki är ett ryskt ord som betyder styrka och är traditionellt ett namn för försvarsministern och cheferna för militären och säkerhetstjänsten, ofta KGB. Idag är dessa silovarker, de dominerande personerna i silovikikapitalismen, inte uteslutande personer som haft poster i militären och säkerhetstjänsten. (Triesman 2007:142) De är ofta politiker eller statliga ämbetsmän som samtidigt sitter i ledande ställning i företagen. En del var anhängare till Jeltsin men de fick större inflytande först när Putin kom till makten. Putin knöt kontakt med många av silovarkerna redan under sin tid i KGB. (Puffer&McCarthy 2007:6, MN-files 1) De har fått nyckelposter inom stora företag, i första hand sådana som var statligt ägda men även en del privatägda. Ett exempel är Dimitry Medvedev som är både Gazproms styrelseordförande och vice premiärminister (Collins 2006:21). Ett annat exempel på silovarkernas och statens ökande inflytande på marknaden är när sex silovarker tillsattes i styrelsen på landets största biltillverkningsföretag som var i en ekonomisk svacka. Den nya styrelsen förnekade att statens mål vara att ta över kontrollen, men få analytiker håller med (Puffer&McCarthy 2007:7). Staten har också, under 2005, ökat till majoritetsägande i Gazprom, från 39,3 procent till 50,01 procent. (Gazprom 1)

I efterdyningarna av Yukos-Khodorkovsky-fallet fruktade många oligarker att även deras företagsimperium skulle omvandlas till silovarkstyrda, statligt ägda företag. En drastisk konfiskeringspolitik har uteblivit men osäkerheten har fått ett antal oligarker att sälja delar av sina företag till staten, vilket kan ses som ett sätt att säkra sina tillgångar med också som ett försök att knyta band med de allt mäktiga silovarkerna (Puffer&McCarthy 2007:7). Oligarken och Chelsea-ägaren Roman Abramovich är ett exempel. Han har sålt sitt oljeföretag Sibneft till det statligt ägda Gazprom för 13 miljarder dollar. Han har även lovat att finansiera en ny fotbollsstadion, han gav bort sina aktier i ett mediebolag till staten och han har frigjort sig från stora satsningar i Aeroflot, ett flygbolag, och i RusAl, ett ryskt aluminiumföretag (Åslund 2006:44-5).

Statens makt genomsyrar alltså numer alla tre nätverken: marknaden, oligarkerna samt silovarkerna, och styr deras handlande. Detta system kan kallas statsstyrd nätverkskapitalism. Aktörer i de olika falangerna försöker påverka varandra. Staten har under Putin-eran kommit segrande ur denna strid, till stor del genom att kontrollera land och egendom som de privatägda industrierna utnyttjar men också genom skapandet av nya industrier. Även beskattning av företag har använts för att befrämja statens egna mål (Puffer&McCarthy 2007:8). Detta kan dock mycket väl visa sig vara en mycket kortsiktig seger, där marknadens initiativkraft upphör under statens tryck och godtycke.

4.2 Konsekvenser för ekonomin

Efter en årlig ökning av oljeproduktionen i början av 2000 stannade den upp under 2005, vilket inte bara minskade vinsterna från oljan utan även för industrierna som var beroende av energi, vars tillväxt nästan halverades. Detta har av analytiker tillskrivits statens ökade ägande, framförallt övertagandet av Yukos. Statens godtyckliga agerande har fått det som Scott kallar den regulativa institutionella pelaren, som innefattar universella lagar och förordningar samt institutioner som ser till att de följs, att börja vika sig. Denna pelare stöddes i inledningen av Putins presidentskap men började i samband med Yukos-Khodorkovsky-fallet att bytas ut mot den kognitiva institutionella pelaren som inkluderar accepterade föreställningar och normer. Detta betyder att affärsmännens tro på att deras tillgångar var skyddade av lagen försvann och att de istället började knyta nätverk, t.ex. med silovarkerna, för att säkra kontrollen över tillgångarna. (Puffer&McCarthy 2007:9)

4.3 Tillbaka på den internationella scenen

När Ryssland på senhösten 2005 stängde av gasen till 40 miljoner ukrainare, var det en påminnelse till världen om att den ryska björnen inte hade förlorat kraften i nyporna. Visserligen öppnade Gazprom snabbt kranarna igen när ukrainarna sänkte trycket i transitleidningarna till Västeuropa men händelsen stärkte intrycket av att det hungriga Ryssland var på väg tillbaka. Ryssland har vid ytterligare ett flertal tillfällen använt sina energiresurser som ett vapen för att öka inflytandet i de närmaste grannländerna – det ”nära utlandet” som de själva kallar länderna som tidigare var en del av Sovjetunionen. Förutom de nämnda länderna har Ryssland också hotat Georgien, Armenien, Vitryssland och nyligen Estland. Den officiella förklaringen till politiken mot Georgien, Ukraina, Armenien och Vitryssland var att mottagarländerna inte accepterade en marknadsanpassning av priset. Det bör noteras att gaspriset, precis som i Ryssland, var starkt subventionerat och att ryssarna/Gazprom ville höja priset till ungefär halva marknadspriset. (Sävborg 2007:24-8) För händelserna i Estland var förklaringen en järnvägsombyggnad (SDS 1). Den uppenbara timingen av de flesta hoten, till för Ryssland negativa händelser i respektive land, tyder dock på att den verkliga förklaringen är att Ryssland vill styra den politiska utvecklingen. Ryssland har också dragit på sig kritik från Väst i första hand för sitt handlande mot Ukraina. USA:s vicepresident Dick Cheney anklagade Ryssland för hot och utpressning. Putins svar var att Rysslands militär måste vara stark nog att försvara landet i en värld där USA har tagit på sig rollen som världspolis (Mellow 2006).

Ryssland har med energins hjälp även närmat sig Iran till president Bushs förtret. Bush har velat isolera Iran med hänvisning till deras kärnenergiprogram. Nya pipelines till Iran, som efter Ryssland har världens största gasreserv, planeras.

På grund av den ekonomiska blockaden från USA kan Ryssland komma att tjäna mycket på att sälja vidare Irans gas. (Petroleum Economist 2006:26, Mellow 2006) Ett annat exempel där Ryssland har dragit på sig amerikanernas vrede är en vapenaffär med Kina på flera miljarder dollar som trotsar USA:s vapenembargo mot landet (Mellow 2006). Ryssland planerar också att bygga en pipeline mellan Ryssland och Kina, detta skulle enligt Transneft, som har monopol på Rysslands oljepipelines, leda till att oljan till Europa eventuellt minskar (The Economist 2006:46).

Att Ryssland har ett intresse av att expandera sin gasexport till Europa är uppenbart. I ett möte med EU:s ledare diskuterades det om huruvida europeiska företag skulle få tillgång till Rysslands enorma gasreserv, detta i utbyte mot att ryska företag skulle få köpa upp europeiska gasdistributörer. Mötet resulterade inte i någon överenskommelse men lade grunden för fortsatt diskussion (Mellow 2006). Alexei Miller, Gazproms styrelseordförande varnade EU att om inte Ryssland fick ta del av energimarknaden i Europa skulle de exportera sin gas till Kina och Nordamerika istället. Han menade att när utländska investerare kan köpa aktier i Gazprom måste företaget ses som marknadsliberal. Ett exempel på dessa konflikter är det brittiska Centrica som av ryssarna har pekats ut som ett potentiellt mål. Detta har upprört många briter och diskussionen om det är moralisk försvarbart att sälja ut företag till icke-demokratiska länder har varit på tapeten (The Economist 2006:46).

Putins höjda politiska ambitioner hotar att öka spänningen mellan Ryssland och Västvärlden, men risken att också att de politiska ledarna i Väst splittras på grund av olika åsikter i frågorna om Iran och Östeuropa (Mellow 2006).

4.4 Sammanfattning

Den ryska staten försöker lägga under sig de inhemska energiproducenterna och detta har de till stor del lyckats med. Khodorkovsky-rättegången har visat oligarkerna var skåpet ska stå och dessa har vidtagit åtgärder, t.ex. börjat knyta kontakter med silovikinätverket, för att säkra sin överlevnad. Samtidigt är Ryssland i behov av investeringar från utlandet och garantin av äganderätten är en viktig faktor för att dessa ska öka. Statens agerande har spätt på osäkerheten bland affärsmännen och skapat tvivel om hur oberoende domstolarna är och vilket skydd det finns av privategendom. I dagens Ryssland går nätverksbyggande före lagbyggande.

Ryssland har också utrikespolitiskt agerat aggressivt mot sitt ”nära utland” och i konflikt med internationella överenskommelser i agerandet mot Iran och Kina. Detta skapar spänningar mellan EU och Ryssland och kanske även mellan olika länder inom Väst.

5 Samarbete och normer

Samarbete kan ske på många olika plan och har ofta många vinnare men tyvärr ibland en del förlorare. Rysslands internationella samarbete kan beskrivas i tre dimensioner: distribution, ekonomiskt och normativt samarbete.

Baltic Pipeline System (BPS) projektet, kommer att ge Ryssland en direktledning på Östersjöns botten från finska Viborg till Greifswald i Tyskland. Detta till de baltiska ländernas och Ukrainas nackdel eftersom delar av den gas som tidigare gick genom dessa länder kommer att omdirigeras. Tyskland, som är Rysslands viktigaste kund inom EU, har förbundit sig att avveckla sitt stora beroende av miljöovänlig kol och olja. De ser naturgas från Ryssland som den naturliga lösningen. Tyskland framhåller gärna att Ryssland levererat naturgas utan störningar sedan 1968.(Sävborg 2007:27-8) Ett annat intressant projekt är expansionen av pipelines i östra Ryssland vid gränsen till Kina. Detta kommer att ge ryssarna lättare tillgång till Stilla Havet och Asienmarknaden. Man planerar även att dra en pipeline till Kina vilken kommer att öka exportkapaciteten till landet i jämförelse med de tåg som för tillfället transporterar oljan. (EIA 2, Watkins 2006:30)

På det ekonomiska planet är de den dominerande energileverantören till de flesta för detta sovjetländer och många länder i EU, se tabell 1. Bilden av ökande ekonomiskt samarbete med omvärlden stärks av att ryska företag har börjat köpa upp allt fler företag i utlandet. Aluminiumföretaget Rusal, stålbolagen Severstal och Evraz, nickelproducenten Norilsk Nickel, Lukoil och Gazprom har alla blivit stora aktörer i världsekonomin.(Sävborg 2007:27-8) Ryska företag har sedan 2001 lånat alltmer kapital ifrån utlandet för att finansiera sina projekt och samtidigt flyttat mycket kapital utomlands utanför den ryska statens kontroll.(Ahrend 2006:15) Gazproms köp av Sibneft finansierades till stor del av ett konsortium av banker i Väst. Gazprom har samtidigt gått med på att öka genomskinligheten i företaget för att locka investerare (Collins 2006:18-9). Rysslands direkta investeringar i utlandet (FDI) är ungefär lika stora som direktinvesteringarna från utlandet i Ryssland. De senare har ökat under de tre senaste åren men ligger fortfarande på en blygsam nivå, 13 miljarder USD 2005. Som en jämförelse var FDI för Polen närmare 8 miljarder USD och för Tjeckien 11 miljarder USD 2005. Under 2005 kom dessutom 26 procent av investeringarna från Cypern vilket troligen beror på att ryskt kapital som tidigare placerats där nu återinvesteras i Ryssland.(OECD 2006:17-23) Det är alltså inte bara ”nya” pengar som tillförs landet. Den totala handeln med utlandet ökar också kraftigt, till stor del, men inte enbart, beroende på ett ökande oljepris. Den 1 juli 2006 gjorde Ryssland rubeln fullt konvertibel vilket ytterligare stärker bilden av en vilja till ökat materialistiskt samarbete.

För den normativa aspekten på det internationella samarbetet, dvs. Rysslands vilja att anpassa sig till de internationella (liberala) normerna, är bilden mer komplicerad. Ryssland söker inträde i WTO, men WTO har ställt krav på Ryssland som är betydligt högre än för de länder som gick med i Uruguay-rundan. Det motsvaras dock av att Ryssland har ställt tidigare osedda krav på skydd av sin inre marknad.(Selivanova 2004:559) Den största motsättningen gäller att WTO menar att marknadspris för olja och gas ska gälla både inrikes och utrikes, vilket Ryssland inte vill och, på kort sikt, inte kan gå med på.(2004:560) Ett lågt gaspris behövs, menar ryssarna, för att stödja energikrävande industri som t.ex. stål- och gödselindustrin (2004:597). En snabb förändring av priserna skulle innebära tuffa påfrestningar på industrin och det ryska folket. Ett steg på vägen är det bilaterala avtal med EU som upprättades 2004. I det avtalet ställs inga omedelbara krav på en övergång till marknadspris, däremot har Ryssland förbundit sig till att senast 2010 göra pipelinenätet tillgängligt för alla företag, även utländska, på en icke-diskriminerande grund. Exportavgifter ska hållas under 30 procent och det inhemska priserna på gas och olja ska som ett minimum täcka produktionskostnaden.(2004:560)

ECT (Energy Charter Treaty) som initierades av Europeiska Rådet 1991 när kalla kriget var över innehåller viktiga överenskommelser för den internationella energimarknaden. Avtalet fokuserar på fyra områden (ECT 1):

- Skydd för utländska investeringar och mot icke-kommersiella risker
- Icke-diskriminerande villkor, baserat på WTO-regler, för handel i energiråvaror, -produkter och energirelaterad utrustning, bland annat ställs krav på tillgång till tillförlitliga transporter via pipelines i tredje land.
- Stöd till lösning av för konflikter mellan deltagande stater och mellan stater och investerare.
- Krav på effektivt utnyttjande och utvinnande av energi.

Ryssland har skrivit på ECT men har ännu inte ratificera avtalet eftersom det kräver tillgång för tredje part till Rysslands pipelinenät (Dempsey 2006).

I G8 har Ryssland tagit en (ekonomiskt obefogad) plats som en av världens åtta ”rikaste” länder. Under 2006 höll Ryssland i ordförandeklubban och satte som huvudfokus för sitt ordförandeskap ”Energisäkerhet” (G8 1) Den gemensamma deklARATIONEN efter G8-mötet i St.Petersburg i juli 2006 går i detalj in på hur var och en av de sju huvudpunkterna ska åtgärdas (G8 2):

- Ökad transparens, förutsägbarhet och stabilitet i de globala marknaderna
- Förbättrar investeringsklimat
- Ökad energieffektivitet och ökat energisparande
- Mer diversifierad mix av energislag
- Garanterad fysisk säkerhet för kritisk infrastruktur (framförallt pipelines)
- Reducera bristen på energi i delar av världen
- Fokusera på klimat-frågan och hållbar utveckling

I miljöfrågorna har Ryssland hittills agerat i riktning mot ökat samarbete. De har ratificerat både UNFCCC (konventionen om klimatförändringar) och det påföljande Kyoto-protokollet (UN 1).

5.1 Sammanfattning

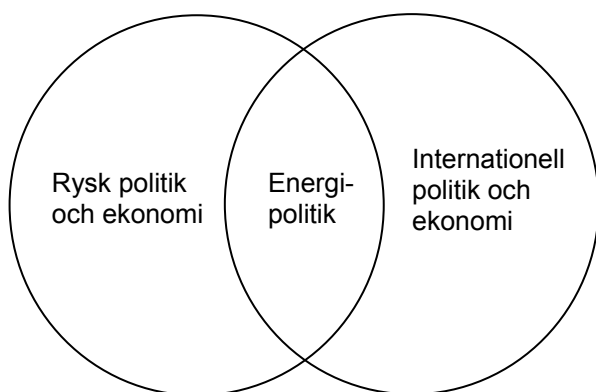
Ryssland har ett allt bredare och djupare samarbete framförallt med EU och Kina. Detta ger sig uttryck i gemensamma distributionskanaler och utbyte av investeringar i varandras regioner. En fördel med att tillåta utländska investeringar i de ryska storföretagen är att de kan pressa sina länders regeringar att föra en mildare politik mot Ryssland. Samtidigt påverkar investerarna de ryska företagen mot en mer transparent och öppen redovisning av sina förehavanden.

Också när det gäller att ansluta sig till olika internationella normer går Ryssland framåt, även om takten minskat under Putins andra presidentperiod. De största konkreta hindren mot ökat deltagande från Rysslands sida är det låga inhemska gaspriset och Rysslands ovilja att öppna pipeline-näten för tredje part.

6 Teoretisk analys

Hur ser ryssarna på staten och på sin identitet? Är det dagens Ryssland som de identifierar sig med eller är det kanske fortfarande Sovjet? Och hur ser den ryska staten på sig själv? Som utlämnad åt sig själv i en elak värld eller som del av ett samarbetande globalt samhälle?

Rysslands energipolitiska agerande har i tidigare avsnitt utforskats genom tre olika dimensioner: den ekonomiska, politiska och normativa/samarbetsinriktade. Avsikten är nu att fördjupa analysen och hitta de underliggande faktorer som kan förklara energipolitiken. Om vi tidigare främst analyserade beteendena kommer vi nu mer att fokusera på idéerna (Lundquist 1993:35). Vi utgår i analysen ifrån att aktörerna är rationella i den meningen att de försöker handla i linje med sina intressen så länge strukturen inte sätter hinder för detta (Waltz 1990:25) Den empiriska delen pekar på att energipolitiken är en starkt påverkad såväl av internationell som av nationell politik och ekonomi. De olika sfärerna skapar en begränsad, och föränderlig, politisk arena som energipolitiken kan utövas inom. Låt oss börja med den internationella politiken:

Figur 8. Förenklad bild av den energipolitiska arenan.

Alla teorier om internationella relationer baseras på sociala teorier om relationen mellan aktör, process och struktur. Oftast förenklar teorierna sambanden så långt som möjligt och fokuserar på en av komponenterna. Klassiska realister som Thomas Hobbes och Hans Morgentau menar att den egoism och maktpolitik som dominerar i den internationella politiken ligger i människans natur. De betonar alltså aktörernas betydelse medan neorealister, som Kenneth Waltz, härleder fenomenen till anarkin som råder på det internationella planet och understryker strukturens betydelse. (Waltz 1990:25, Waltz 2000:5) Den liberala inriktningen inom IR framhåller möjligheterna att med internationell normsättning göra det möjligt för stater att se egennytta i samarbete. När realismen ser den internationella politiken som ett nollsummespel där det gäller att ta största delen

av kakan, ser liberalerna det internationella samarbetet som ett plussummespel. Med ökat samarbete får vi en större kaka att dela på. Stark kritik mot liberalismen har riktats mot att det är Väst och främst USA som har satt upp de internationella spelreglerna. Normerna och institutionerna är direkta speglar av Västs syn på vad som är bra demokrati. (Ericson 2006:58+66, Waltz 2000:7) Liberaler har också, främst genom Andrew Moravcsik, studerat hur inrikes konkurrens mellan olika intressen påverkar staternas agerande mot omgivningen. Detta innebär en flytt av analysfokus från staten till individen. Olika grupper är olika starka i olika länder. (Ericson 2006:61) Konstruktivisten Alexander Wendt argumenterar i ”Anarchy is what states make of it” emot neorealismen och menar att självhjälp inte nödvändigtvis är en konsekvens av en anarkistisk struktur. (Wendt 1992:396-8) Wendt framhåller förändringsprocessen och menar att idén om självhjälp är en kollektiv uppfattning som ger upphov till en viss identitet. Varje stat kan ha ett antal olika identiteter: neutral, moralens väktare, världens mest jämställda land, tråkigt osv. Synen på sig själv och maktens fördelning beror på vilken väg staten väljer och är inte given. (1992:399+407) En förenklad uppdelning mellan olika syn på förändring kan göras mellan rationalister (realister, liberaler) som ser på identiteter och intressen som tämligen oföränderliga och reflektivister (konstruktivister, postmodernister etc.) som menar att de ständigt förändras (Gustavsson&Tallberg 2006:29).

Om processen att byta identitet och intressen framstår som en viktig tvistefråga inom IR-forskningen, förefaller den istället att till stor del tas för given inom demokratiseringsforskningen. Diskussionen där rör istället i första hand hur strukturerna och aktörerna påverkar förändringarna. Linz&Stepans definition av när en demokrati är konsoliderad utgår ifrån tre dimensioner: beteenden hos betydelsefulla aktörer, attityder hos majoriteten av befolkningen och hur konstitutionellt befäst demokratin är (Linde&Ekman 2006:28-9). Larry Diamond går djupare in på varje kategori och utgår ifrån de tre samhällsnivåerna: elit, organisationer och massa. Han menar att det i en lyckad demokratiseringsprocess växer fram en kultur av tillit och samarbete och att medborgarna socialiseras in i det demokratiska systemet med dess värden och normer. Särskilt viktigt är elitens beteende i processen. Eliten ger signaler om vilka beteenden som är acceptabla. Diamond menar att demokratin är konsoliderad på massnivå när minst 2/3 av befolkningen under en längre tid ser demokrati som det bästa sättet att styra landet samt att mindre än 15 procent stödjer alternativet. (2006:34-6)

Det framstår alltså såväl inom delar av IR-forskningen som inom demokratiseringsforskningen som att staten och de individer den utgörs av kan förändra sina värderingar, intressen och identiteter. Diskussionen rör hur snabbt processen går. Forskningen pekar också mot att eliten har en stor möjlighet att styra riktningen på förändringen.

Den uppdelning i politik och ekonomi som dominerar forskningen idag fanns inte när Adam Smith skrev ”The Wealth of Nations”. En av Smiths avsikter var att utmana den ekonomiska nationalismen (merkantilismen) som är nära kopplad till realismen. Han menade att det fanns stora vinster att göra med interdependens och specialisering. (Gill&Law 1988:4-5) Den liberala inriktningen av politisk ekonomi följer i hans fotspår. I sin extrema form anses staten enbart ha ett

övergripande mål, att stödja kapitalackumulering.(Moon 1991:37-8) Moon har skapat en modell med fem grova kategorier med hypoteser om det (utrikes-) politiska agerandet utifrån politisk ekonomisk teori. I hans modell är det ekonomin som styr politiken. Vi tillåter oss vidga analysen till att även beakta det omvända flödet dvs. politikens inflytande över ekonomin.

Den första kategorin innehåller den ekonomiska elitens intressen, värderingar och perspektiv. Den ekonomiska eliten antas starkt påverka vilken politik som utformas, både genom att staten är intresserad av att det ackumuleras kapital och genom att den ekonomiska eliten ofta rekryteras till viktiga poster inom statsapparaten. Beroende på vilka intressen denna elit har antas politiken styras i motsvarande riktning, ju större makt hos personer med internationella kapitalintressen, desto välvilligare inställning till export och frihandel. Har det nationella kapitalet makten, desto mer sannolikt är begränsningar av importen och restriktioner för multinationella företag.(Moon 1991:44) Maktombytet mellan Jeltsin och Putin har, som vi tidigare visat, flyttat den politiska makten från oligarkerna till silovarkerna. Detta har inneburit ett byte av fokus för politiken från privatisering, export, stöd till internationella investerare och interdependens med andra länder till en politik mer inriktad på att säkra nationella ekonomiska intressen. Det är tydligt att det finns en stark sammanblandning mellan de politiska och ekonomiska sfärerna i Ryssland. Många politiker är också dominerande personer i näringslivet eller sitter på topposter i statliga bolag. Alternativet till den nuvarande realistiska politiken är ett internationellt samarbete enligt Västs villkor och normer, vilket i sig kan ha motiverat Putins val av politik. Alternativt kan syftet med politiken helt enkelt vara att stärka sin och sin närmaste omgivnings politiska och ekonomiska situation.

Den andra kategorin är den relativa politiska styrkan hos personer med lägre inkomster. Dessa har oftast inte direkt påverkan på politiken men har inflytande t.ex. genom allmänna val. Ju större deras relativa inflytande är, desto mer är politiken i linje med deras intressen.(Moon 1991:45) Traditionellt har det ryska folket haft mycket litet inflytande över vilken politik som förts. Ryssland har en ledartradition med starkt sakrala och despotiska dimensioner.(Bodin 2000:68-70, Gerner 1995:286, Yergin&Gustafsson 1993:76). De demokratiska valen, har på senare tid starkt påverkats av det som närmast kan ses som ett kremlskt mediamonopol. I valet till Duman i december 2003 fick kremltrogna ”Enade Ryssland” 2/3-delar av rösterna.(Sävborg 2007:19-20) Enligt en studie av ”Center of Sociological Studies” från Moskvas Universitet från 2003 svarade 82 procent att de inte känner att de har något inflytande över det nationella styret. En majoritet ryssar verkar ändå stå bakom ett starkt styre av landet. I World Value Survey (WVS 1) från 1999 väljer 54,6 procent ”ordning i landet” när de får fyra alternativ för vad de helst önskar sig. Av de övriga alternativen får ”få mer att säga till om” 18,7 procent och ”yttrandefrihet” endast 1,3 procent. Trots detta svarade 1999 62,1 procent att de föredrar demokrati över andra styrelseformer vilket ju ligger i närheten av Diamonds miniminivå.(WVS 1) I en annan undersökning från 2003 svarade däremot enbart 22 procent att de föredrar demokrati.(Pipes 2004) Alexander Yakovlev, en av arkitekterna bakom Gorbatsjovs perestroika, noterade i en intervju med Financial Times att ingen av de

vinnande partierna i valet till Duman 2003 "hade even once mentioned the word freedom" alla slagorden handlade om att förbjuda, begränsa och bestraffa (Financial Times, Dec. 30, 2003) Det ryska folket synes på det hela taget mindre intresserade av civila och politiska fri- och rättigheter och mer engagerade i att få trygghet i tillvaron och att få ut sin lön eller pension. Putin kontrollerande politik har ett starkt stöd hos befolkningen (Sävborg 2004:3). Frågan är om det är ryssarna som via media är manipulerade av Putin eller om det är Putin som för folkets politik för att garantera sin maktposition.

En nära relaterad tredje grupp är de ideologiska perspektiv som dominerar i statsapparaten och hos folket. Enligt Moon blir begränsningarna för de multinationella företagen och ansträngningarna att hitta en mångfald av internationella partners större ju längre åt vänster man befinner sig på den ideologiska skalan (Moon 1991:46). Den ryska staten har i energipolitiken ett brett samarbete som även inkluderar Iran och Irak men samtidigt använder den sina energitillgångar till att försöka påverka det "nära utlandet" att handla i den riktning staten önskar. Synen på ideologi inom politisk ekonomi som den presenteras av Moon, är dock kraftigt förenklad. Det finns som Cynthia Weber beskriver det medvetna och omedvetna ideologier. De omedvetna ideologierna är gemensamma, ofta oreflekterade, bilder av världen.(Weber 2005:5) Vi menar att det ryska folket medvetet eller omedvetet fortfarande ser det "nära utlandet" som hörande till Ryssland och att det ryska folket ännu inte förlåtit dem för deras svek att lämna unionen. När ryssarna 2003 tillfrågades om hur de helst vill att Ryssland ska uppfattas svarade 48 procent "Mäktigt, oslagbart, en supermakt", 22 procent "rikt och blomstrande", 6 procent "utbildat, civiliserat och kulturellt", 3 procent "fredsälskande och vänligt" och endast en procent "demokratiskt och laglydigt". Ryssarnas känsla av förlorad supermakt-status bekräftas också av att en opinionsundersökning från 1999 som visar att 74 procent av ryssarna beklagar Sovjetunionens sönderfall.(Pipes 2004) Ryssarna identifierar sig alltså fortfarande till stor del med Sovjetunionen.

Den fjärde gruppen faktorer är landets position i den globala ekonomin. Immanuel Wallerstein's världssystemteori erbjuder en modell för positionsbestämning. Ryssland kan utifrån denna teori både ses som periferi som är styrt av sitt starka beroende av varor och kapital från Väst och Asien men samtidigt är Ryssland centrum för sitt "nära utland". Det finns enligt Wallersteins teori liksom i beroendeskolan en fastlåsnings effekt för länder som befinner sig i respektive position (Bjereld 2006:78-9). Även om denna tes numer är mycket kritiserad, menar vi att det finns en risk att Ryssland är beroende av länder som inte är intresserade av ett alltför starkt Ryssland. De länder som Ryssland är centrum för är idag för svaga för Ryssland att bygga sin ekonomi på. När dessa länder blivit starkare har flera hittills valt att rikta blicken mot Bryssel istället för Moskva.

Viktiga variabler för att analysera landets ekonomiska position är beroendet av utrikeshandeln och investeringar från utlandet. Det är också viktigt att analysera karaktären på beroendet, t.ex. elasticiteten dvs. priskänsligheten för efterfrågan och/eller tillgången på en vara. Moon lägger fram hypotesen att ju större externt beroende ett land har, desto sannolikare är landets ekonomiska politik i linje med

internationella normer (dvs. liberala normer).(Moon 1991:46) Rysslands handel med utlandet ökar och eftersom olja&gas är den dominerande delen av exporten är Rysslands ekonomi känsligt för prisnedgång på kolväteprodukter. På längre sikt finns också ett stort behov av investeringar från utlandet, vilket den ryska staten för närvarande i stort sett tycks ignorera. Om, som vår analys pekar på, Rysslands åldrande teknologi om något år sätter stopp för det ekonomiska uppsvinget, kommer vi enligt Moon's hypotes att få se ett Ryssland som är mer välvilligt inställt till internationella normer och överenskommelser.

För det femte: Kortsiktiga ekonomiska utvecklingar och villkor påverkar staten till speciella politiska åtgärder. Moon presenterar två hypoteser. För det första att ju större nedgång i den ekonomiska tillväxten, desto större tendens hos staten att anpassa sig till omvärldens förväntningar gällande den ekonomiska strukturen och ideologin. För det andra att ju större nedgång i nettoinflödet av kapital, desto större välvilja gentemot multinationella företag. Ryssland har haft en god tillväxt under flera år men det ensidiga beroendet av oljan och gasen kan leda till att tillväxten snart viker (SWT 1). Detta kan enligt Moons hypotes möjligen komma att påverka Ryssland att återigen ge de multinationella företagen bättre förutsättningar och kanske även ge Ryssland incitament till en mer liberal ekonomisk struktur.

6.1 Sammanfattning

Vår teoretiska analys av idéutveckling bakom energipolitiken pekar mot att det med stor sannolikhet är eliten och deras värderingar och beteenden som i första hand leder och styr inriktningen på förändringsprocessen. Beroende på vilken fraktion av eliten, oligarker eller silovarker, som har makten får politiken olika inriktning. Putin nuvarande styre är till synes baserat på en realistisk grundsyn med vissa imperialistiska drag (Bodin 2006:132). Det internationella samarbete som erbjuds sker på Västs villkor och normer, vilket kan vara en ideologisk förklaring till Putins val av politik. Alternativt kan syftet med politiken helt enkelt vara att stärka sin och sin närmaste omgivnings politiska och ekonomiska situation.

Folkets värderingar påverkar också omvänt eliten. Folket i Ryssland har relativt litet inflytande över makten men åsikterna ligger helt i linje och legitimerar den politik Putin för. Folket ser det "nära utlandet" som rätteligen tillhörande Ryssland. Putins aggressiva politik mot dessa länder kan alltså vara ett sätt att behålla populariteten.

Ryssland är alltmer beroende av länder i Väst, samtidigt som deras närmaste grannländer ibland vänder dem ryggen. Även om ekonomin går bra just nu kommer nästa nedgång att öka de interna spänningarna mellan de inåtriktade och utåtriktade krafterna. Kanske kommer då viljan att bevara den ekonomiska tillväxten att vara starkare än rädslan för att behöva ta till sig internationella normer.

7 Resultat

Trots ett ökande behov och stora inhemska tillgångar har Ryssland under de senaste 25 åren tappat marknadsandelar både för olja och för gas. Detta beror främst på föråldrad teknik med låg utvinningsgrad och fortsatt låga nyinvesteringar. Framförallt gäller detta de statligt ägda delarna av energiindustrin. Det avgörande för Rysslands marknadsposition framöver är att investeringarna i förbättrad teknologi ökar, både för att starta nya fält och för att förbättra utvinningsgraden i de existerande. Eftersom energisektorn utgör en mycket stor del av Rysslands totala tillväxt är energipolitiken avgörande för Rysslands nationella ekonomi och internationella ekonomiska maktposition.

Den ryska staten har, på ett ofta maktfullkomligt sätt, tagit kontrollen över merparten av de inhemska energiproducenterna. Statens godtyckliga agerande har ökat osäkerheten bland affärsmännen och skapat tvivel om vilket skydd det finns av privategendom. Nätverksbyggande går i dagens Ryssland före lagbyggande. Detta har flera negativa ekonomiska konsekvenser:

- Konkurrensen uteblir. Eftersom Gazprom har över 85 procent av gasmarknaden kan inga andra bolag konkurrera på den interna marknaden. Utan konkurrens förblir utvinningstakten låg och lönerna stiger snabbt.
- Investeringarna, framförallt från utlandet (FDI), förblir låga. Det låga inhemska gaspriset gör också att Gazprom avstår investeringar i nya gastäkter (Selivanova 2004:568).

Ryssland har ekonomiskt ett allt bredare och djupare samarbete framförallt med EU och Kina. Det allt större beroendet av andra länder skapar en intern osäkerhet. Även om ekonomin går bra just nu kommer nästa nedgång att öka de interna spänningarna mellan de inåtriktade och utåtriktade krafterna. En önskan om ekonomisk tillväxt står mot rädslan för internationella normer.

Vår teoretiska analys pekar mot att den ekonomiska och politiska eliten har makten att bestämma om Ryssland ska närma sig dessa internationella liberala värderingar eller inte. Det nuvarande realistiska och i viss mån imperialistiska styret av landet - med aggressioner mot det "nära utlandet" - stöds av det ryska folket. Stora delar av befolkningen beklagar Sovjetunionens sönderfall. Hur dessa normer förändras över tiden beror till stor del på elitens agerande: om lagen följs, vilken attityd eliten visar mot omvärlden men också hur eliten praktiskt betar sig. Om Rysslands ekonomiska uppsving ska fortsätta krävs mer samarbete med utlandet och att de ryska normerna förskjuts i västliberal riktning.

8 Referenser

- Ahrend Rudiger (2006) "Russia's Post-crisis Growth: Its Sources and Prospects for Continuation", *Europe-Asia Studies*, Vol. 58, no 1, 1-24.
- Aris, Ben (2004) "Oligarchs scramble to join Putin's club", *Euromoney*, februari 2004, 24-6.
- Belyi, Andrei (2003) "New dimensions of energy security of the enlarging EU and their impact on relations with Russia", *European Integration*, Vol. 25, no 4, 351-369.
- Bjereld, Ulf (2006) "Marxism", s. 69-86. I Gustavsson, Jakob & Tallberg, Jonas (red.), *Internationella relationer*, Studentlitteratur.
- Bodin, Per-Arne (2006) *Ryssland och Europa*, Stockholm:Natur&Kultur.
- Bodin, Per-Arne (2000) *Ryssland – Idéer och Identiteter*, Eslöv:Norma.
- Collins, Gabe (2006) "With oil companies, Russia seeking control plus capital", *Oil&Gas Journal*, Vol. 104, no 19, 18-22.
- Dempsey, Judy (2006) "Russia gets tough on energy sales to Europe: No foreign access to pipelines, official says", *International Herald Tribune*, 12 december 2006.
- Ericson, Magnus (2006) "Liberalism", s. 51-67. I Gustavsson, Jakob & Tallberg, Jonas (red.), *Internationella relationer*, Studentlitteratur.
- Eriksson, Johan (2006) "Konstruktivism", s. 87-102. I Gustavsson, Jakob & Tallberg, Jonas (red.), *Internationella relationer*, Studentlitteratur.
- Esaiasson, Peter - Gilljam, Mikael - Oscarsson, Henrik & Wängnerud, Lena (2005) *Metodpraktikan – Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Gerner, Kristian (1995) "Statsbildning som historiskt problem", s. 265-91. I *Ryssland – ett annat Europa*, Borgå:SNS Förlag.
- Gill, Stephen & Law, David (1988) *The Global Political Economy*, Hertfordshire: Harvester/Wheatsheaf.
- Goldman, Marshall I. (1999) "Russian Energy: A Blessing and a Curse", *Journal of International Affairs*, Vol. 53, no 1, 73-84.
- Hanson, Stephen E. (2007) "The Uncertain Future of Russia's Weak State Authoritarianism", *East European Politics & Societies*, no 21, 67-81.
- IEA (2005) *Resources to Reserves*, Paris:IEA/OECD, www.iea.org
- IEA (2006) *Key Energy Statistics*, Paris:IEA/OECD, www.iea.org
- Lundquist, Lennart (1993) *Det vetenskapliga studiet av politik*. Lund: Studentlitteratur.
- Mellow, Craig (2006) "Ready or not, Russia arrives", *Institutional Investor*, juli 2006, 92-96.

- Moon, Bruce E. (1991) "Political Economy Approaches to the Comparative Study of Foreign Policy", s. 33-52. I Hermann, Charles F., Kegley, Charles W. och Rosenau, James N. *New Directions in the study of Foreign Policy*, London:HarperCollinsAcademics.
- Petroleum Economist (2006) "Russia backs IPI route", Juli 2006, 26.
- Pipes, Richard (2004) "Flight from Freedom: What Russians Think and Want", *Foreign Affairs*, Vol. 83, no. 3, 9-15.
- Puffer, Sheila – McCarthy, Daniel (2007) "Can Russia's state-managed, network capitalism be competitive? Institutional pull versus institutional push", *Journal of world business*, Vol. 42, no 1, 1.
- Reynolds, Douglas – Kolodziej, Marek (2006) "Institutions and the supply of oil: A case study of Russia", *Energy policy*, Vol. 35, no 2, 939-49.
- Rothstein, Bo (2003) *Sociala fällor och tillitens problem*, Stockholm: SNS Förlag.
- Sävborg, Ebba (2004) "Putins Ryssland", *Världspolitikens Dagsfrågor*, no 2, Stockholm:Utrikespolitiska Institutet.
- Sävborg, Ebba (2007) "Ryssland – buse eller bundsförvant?", *Världspolitikens Dagsfrågor*, no 1, Stockholm:Utrikespolitiska Institutet.
- SDS (2007) "Obehagligt mönster", 4 maj 2007, s. A4.
- SDS (2007) "Det ryska problemet", 6 maj 2007, s. A5.
- Selivanova, Julia (2004) "World Trade Organization Rules and Energy Pricing: Russia's Case", *Journal of World Trade*, Vol. 38, no 4, 559-602.
- Strange, Susan (1980) *States and Markets*. London:Pinter Publishers.
- The Economist (2006) *Europe: Customer relations, Gazprom-style; Russian energy*, April 29, Vol. 379, no 8475, 46.
- Treisman, Daniel (2007) "Putin's Silovarchs", *Orbis*, Vol. 51, no 1, 141-53.
- USGS (2000) *United States Geological Survey - World Petroleum Assessment 2000*, Washington:USGS <http://pubs.usgs.gov/dds/dds-060/>.
- Waltz, Kenneth N. (1990) "Realist Thought and Neorealist Theory", *Journal of International Affairs*, Vol. 44, no 1, 21-38.
- Waltz, Kenneth N. (2000) "Structural Realism after the Cold War", *International Security*, Vol. 25, no 1, 5-41.
- Watkins, Eric (2006) "Putin coy in China" *Oil&Gas Journal*, Vol. 104, no 18, 29.
- Watkins, Eric (2007) "Putin's oil grab" *Oil&Gas Journal*, Vol. 105, no 1, 30.
- Weber, Cynthia (2005) *International Relations Theory*, Abingdon, Oxon:Routledge.
- Wendt, Alexander (1992) "Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Vol. 46, no 2, 391-425.
- Yergin, Daniel & Gustafsson, Thane (1994) *Russia 2010*, London:NB-publishing
- Åslund, Anders (2006) "The hunt for Russia's riches" *Foreign policy*, jan/feb 2006, no 152, 42-48.

ECT 1: www.encharter.org, 2007-05-08.

EIA 1: www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Russia/Background.html, 2007-05-07.

EIA 2: www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Russia/NaturalGas.html, 2007-05-07.

Gazprom 1: www.gazprom.com välj "shares", 2007-05-14.
Gazprom 2: www.gazprom.com välj "gas production", 2007-05-14.
MN-files 1: www.mosnews.com/mn-files/siloviki.shtml, 2007-05-12.
SWT 1: www.swedishtrade.se/landrapporter/?objectID=5351 "Priset för Putins ekonomiska politik", 2007-05-18.
UN 1: www.unfccc.int välj "Kyoto Protocol" och därefter "Russia", 2007-05-06.
Wiki 1: www.wikipedia.org sök på "Gazprom", 2007-05-04.
Wiki 2: www.wikipedia.org sök på "Oligarch", 2007-05-14.
WVS 1: www.worldvaluesurvey.org välj "country on-line" kryss i "Russia" för 1999, 2007-05-09.

Bilaga 1 Ryska oligarker

Under Gorbatsjovs liberaliseringsreformer i slutet 1980-talet, uppstod möjligheter för privata entreprenörer med lite rymligare samvete att tjäna pengar på handel med utlandet. Jeltsins privatiseringsprogram i början av 1990-talet, som genomfördes med ett stort mått av godtycklighet, ledde till ökad korruption och koncentration av de ekonomiska tillgångarna till ett fåtal personer, oligarkerna. Oligarkerna är ofta personer som antingen själva suttit högt upp i den ryska statsapparaten eller har goda relationer till inflytelserika statstjänstemän. Efter att till en början ha sålt ut rättigheter till mycket låga priser, försökte statens tjänstemän efterhand ta bättre betalt men den mycket korrupta ryska statsapparaten gjorde det möjligt för oligarkerna och andra nyrika att begränsa konkurrensen i upphandlingarna och säkra sig själva ännu större tillgångar. (Ahrend 2006:2, Goldman 1999:77-79, Rothstein 2003:8) Den ryska Dumans motstånd mot att låta utländska företag delta i konkurrensen har ytterligare förstärkt möjligheterna till manipulation av utförsäljningarna. (Goldman 1999:77-79)

Olje- och gasindustrin

Maj 2005. Tillgångar in 1,000,000,000 (miljarder) USD:

- Roman Abramovich 18.2 (Millhouse Capital, sålde Sibneft Oil till Gazprom)
- Mikhail Fridman 5.8 (Alfa Group – Tiumen m.m.)
- Vagit Alekperov 4.1 (LUKoil petroleum – tidigare Bränsle-& energiminister)
- Aleksei Kuzmichev 2.7 (Petroleum, finances, telecom)
- Vladimir Bogdanov 2.3 (Surgutneftegaz)
- Mikhail Khodorkovsky 2.0 (tidigare ägare Yukos petroleum)
- Boris Berezovsky 0.73
- Rem Vyakhirev >1 (tidigare CEO Gazprom och vice Gasminister)
- Anatoly Chubais (Unified Energy System - Elektricitet)

Banksektorn

Rank efter aktieandelar 2005:

- Mikhail Fridman 1
- Anatoly Motylyov 2
- Petr Kellner 3
- German Khan 4
- Alexei Kuzmichyov 5
- Nikolai Karpenko 6
- Vladimir Antonov 7
- Vladimir Romanov 24

Källa: Ryska Forbes, Maj 2005, Wiki 2